

use of philosophical inquiry and reflection, offers a range of insightful ideas for fostering life success via educational methods, strategies, and didactic techniques.

Learning is understood here as an active process of constructing knowledge, which stimulates reflection on cognitive methods and approaches used by participants in educational interaction. While adults tend to perceive the world through the lens of prior experience, children possess an open and inquisitive mindset. A belief in the magic and mystery of the world and of human beings nurtures and reinforces their natural thirst for knowledge. These qualities are especially relevant, as children have an innate capacity for philosophizing. Their ability to marvel at the ordinary, to remain open in thought and feeling, is often diminished under societal pressures.

Gaarder proposes several conceptual approaches to cultivating life success through education. These include the art of thinking (development of intelligence), the art of empathy (formation of the emotional and existential sphere), and the art of living (development of the value-spiritual dimension). These educational strategies emphasize problem-based learning, exploration of worldview issues through unexpected or paradoxical situations, and encouraging learners to justify their decisions based on personal experience and knowledge. They also highlight the importance of listening to others, engaging in dialogue, and maintaining an openness to multiple perspectives.

Keywords: philosophy for children; thinking, educational practices; life success; Y. Gorder.

Прийнято 11 квітня 2025 року. Затверджено 30 квітня 2025 року

УДК 1(477)»16/17»:140.8

DOI: [https://doi.org/10.63437/3083-6433-2025-1\(34\)-07](https://doi.org/10.63437/3083-6433-2025-1(34)-07)

Савчук Наталія,

кандидатка економічних наук,

м. Київ, Україна

 <https://orsid.org/0000-0002-5794-1333>

ТЕМА ОБДАРОВАНOSTІ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ ДОБИ БАРОКО

Анотація.

У статті розглянуто проблему обдарованості в українській філософії в доби бароко. Підкреслено, що в складному синтезі ідей європейського гуманізму, реформації та просвітництва, на межі ірраціонального (символічного) та раціонального знаходять реалізацію обдарованість і таланти людини. Бароко – це перехідна епоха, яка потребує людей дієвих, продуктивних, здібних, якими і є насамперед обдаровані особистості. Показано, що барокове змалювання Бога як «джерела», «світла» природи відповідне обдарованості, яка є джерелом розуму.

Ключові слова: обдарованість; філософія; бароко; розум; творчість; талант; пізнання.

Ідея залежності суспільного прогресу від поширення знання й освіти завжди надихала українських інтелектуалів до особливого піклування про розвиток вітчизняної культури. Цьому сприяли ідеї цінності людини, прагнення до піднесення її самосвідомості та утвердження гідності особистості, концепція освіченого абсолютизму. Вони яскраво засвідчують наявність в українській філософії ідей, співзвучних ідеології раннього просвітництва, що поширювалися того часу у країнах Західної Європи. Як антифеодальна ідеологія, що зверталась до широкого використання людського розуму для реалізації соціального прогресу, стверджувала необхідність подолання всіх форм несвободи шляхом морального вдосконалення людства, раннє Просвітництво виникло як синтез двох попередніх суспільно-політичних рухів – гуманізму і реформації.

Ідеї цих трьох європейських суспільних течій – гуманізму, реформації та раннього просвітництва – у складному синтезі виявляються у філософських системах професорів Києво-Могилянської академії. Цей синтез, своєрідність якого зумовлена впливом духовно живої на той час традиції вітчизняної культури, що ґрунтувалася на здобутках княжої доби, надає особливого стилістичного забарвлення культурі України, що дає змогу розглядати її як період українського бароко. Починаючи з 30-х років XVII ст. й аж до кінця XVIII ст. саме культура бароко визначає своєрідність духовного, у тому числі й творчого, філософського, життя українського народу цієї доби.

Як зазначає В. Нічик, бароко – це своєрідний спосіб життя і водночас формотворення духа, які відображаються в певному баченні, розумінні та тлумаченні. Вони мають складну, суперечливо-скомпліковану форму і зміст, переважно з драматично-трагічним забарвленням. Це не тільки спосіб і стиль мислення, навколо яких концентруються всі структурні компоненти духовного життя, а й певний культурно-світоглядний етап розвитку значної частини європейських народів. В часовому вимірі бароко реалізувалося між епохою Ренесансу і Реформації та Контрреформації, з одного боку, та Просвітництва – з іншого [5, с. 7–8].

Характерною рисою бароко була його спрямованість на сприйняття світу, людини та її духовного життя в динаміці, проблемності й багатогранності. У науці того часу відбувається перехід від принципу інерції спокою і статичності до розуміння інерціальності руху, значно змінюється сприйняття і ціннісні визначення простору і часу як невід’ємних характеристик руху. Люди доби бароко болісно реагують на всі зміни в науковій картині світу, у них виникають сумніви у постульованій середньовіччям філософії гармонійності і досконалості світу у своєму призначенні бути господарем природи. Розчарування в досягненнях науки, усвідомлення недосконалості людського розуму, алогізму реальності призводило до відриву раціонального від морального, підривало усталені норми поведінки і створювало потребу в переосмисленні світу, проблеми людини, в новому розкритті смислу її буття. Ці мотиви в бароковій свідомості ще більше посилювалися через суспільні чинники, пов’язані із релігійними війнами. У результаті в літературі бароко посилюється відчуття трагізму всієї культури і всієї цивілізації [5, с. 8–9].

Барокова свідомість, опозиційна до раціоналістично-натуралістичного ренесансного класицизму, що орієнтувався на нормативізм, на централізацію, простоту і чіткість прямої лінії у творчості, бароко, зазначають А. Бичко та І. Бичко, – «тяжіє до кривої лінії, до динамізму, і авантюри, воно емоційно напружене і пристрасне, прагне до гротеску, гіперболи, парадоксу, антитези; зберігаючи зовні ренесансну форму, бароко повертається до середньовіччя («готики»), до теоцентризму. Підвищуючись над непередметною містичною рецепцією «бездонності» духу здатністю символічного і емблематичного «зображення» незображуваного, бароко тлумачить таке «зображення» як специфічний ірраціональний спосіб зображення особливостей духовного буття, відмінний від раціонального зображення інтелектом специфіки буття природи. Це «урівнює» символічне (ірраціональне) «зображення» і раціональне зображення, даючи можливість використовувати символи вже у контексті раціонального міркування» [1, с. 63].

Не викликає сумніву, що саме в цьому контексті на межі ірраціонального (символічного) та раціонального зображення і можуть знаходити реалізацію обдарованість і таланти людини. Як правило, обдарованість може розкрити свій творчий потенціал насамперед в перехідну епоху, яка потребує людей дієвих, талановитих, продуктивних. Вони і з’являються у такі історичні періоди, якою був період бароко. Про це свідчить тогочасне соціально-культурне життя України.

Будучи відображенням складних і неоднозначних суспільних процесів, виявляючи спорідненість з особливостями української ментальності, культура бароко резонує з аналогічними процесами, що відбуваються в духовному житті тогочасної Європи. У Західній Європі основні принципи світогляду, що утверджується в культурі бароко, закладають філософи Б. Спіноза, Б. Паскаль, Б. Грасіан, Е. Тезауро та ін. В Україні – плеяда обдарованих професорів Києво-Могилянської академії: С. Яворський, Т. Прокопович, Г. Кониський, М. Козачинський, С. Кулябка, С. Калиновський та ін. [2, с. 68].

Центральним об'єктом дослідження барокової філософії, естетики та мистецтва є досконала людина, тобто творча, талановита особистість, яка втілює не лише уявний ідеал, а й реально досяжний у цьому, земному житті.

В основі такого підходу – докорінні зрушення у світогляді людини під впливом визначних наукових відкриттів кінця XVI–XVII століття. Утвердження геліоцентричної системи М. Коперником, Г. Галілеєм, Дж. Бруно і І. Кеплером, ідея множинності світів і безмежності Всесвіту, уявлення про мінливість світу, що стверджувалась працями Г. Галілея, Х. Гюйгенса і І. Ньютона, – усе це спричинило злам у світовідчутті сучасників. Руйнувалась усталена гармонійна картина Всесвіту, центром якого вважалась Земля, а на Землі – людина як вінець і мета творчої природи. Людина болісно усвідомлювала свою самотність і недосконалість у безмежному світі. Перед новою філософією постала нагальна потреба по-новому осмислити місце людини у Всесвіті, з'ясувати її зв'язок з природою і віднайти те особливе, чим все ж таки відрізняється людина від усього, що оточує її в навколишньому, мінливому і нескінченному світі. У центр філософії доби бароко владно висувається проблема «Людина і Всесвіт» [2, с. 69] – не абстрактної людини, а обдарованої, талановитої, творчої.

Усвідомлення «непорядкованості» світу та суперечливої природи людини, зумовлений цим драматизм, ба навіть трагізм світосприйняття, де людина відчувається залежною від могутніх і непередбачуваних сил Всесвіту як динамічної нескінченності, погляд на світ як на театр, де кожному відведено певну роль, метафоричність як домінуюча особливість стилю мислення – усе це риси, притаманні бароковому світовідчуттю. Бароко стає синонімом неспокою, пориву, потужності, недовершеності, спроб поєднання протилежностей. Ці риси виявляються у філософії професорів Києво-Могилянської академії. Їм були знайомі десятки імен гуманістів доби Відродження, ідеї і твори яких впливали на їхній спосіб мислення. Ідеться не лише про імена і твори візантійських гуманістів, а й про західноєвропейських мислителів, таких як Лоренцо Валла, Людовік Вівес, Піко делла Мірандола, Морсіліо Фічіно, Торквато Тассо, Ян і Петро Кохановські та інші. Вони підносили самоцінність людини, її розум, обдарованість, талант, здібності, творчий потенціал, а також реабілітувати зневажене середньовіччям земне життя [4, с. 472]. Мислителі й письменники доби Реформації мали чи не найбільший вплив на професорів академії, починаючи від її засновника Петра Могили. Особливо це стосується їхнього звернення до філологічно-критичного й демократичного осмислення Біблії, а також акцентування уваги на світських і державно-політичних аспектах життя суспільства.

У такому контексті на передній план виходить філософія. Доцільно звернути увагу на її еволюцію в історії українського інтелектуалізму. Так, для попередників киево-могилянських вчених філософія, відповідно до усталеної з часів Київської Русі традиції, ототожнювалась з пізнанням істини, що здобувається через життя в істині – у релігійному та містичному досвіді. Всупереч такому тлумаченню філософії, як любові до мудрості, киево-могилянські вчені обґрунтовують інший підхід: філософія – це засіб інтелектуального пізнання людини і природи як сукупності ідеальних сутностей, що репрезентують у світі вище буття. На першому етапі історії Києво-Могилянської академії засобом досягнення цієї мети вважається насамперед досконало розроблений апарат формальної логіки.

На другому етапі філософія постає як наука, заснована на істинному вірогідному пізнанні, що здійснюється за допомогою єдиного методу, заснованого на принципі очевидності. Такий погляд, співзвучний із філософією Р. Декарта, зокрема обґрунтовував Г. Щербаський [7].

Таке розуміння філософії, зосередженість на проблемі «людина і Всесвіт», як вже зазначалося, були визначальними для барокової філософської думки, що зумовлює значну увагу, яку в системі поглядів киево-могилянців посідає натурфілософська проблематика. Якщо раніше погляд людини спрямовувався до Бога через природу, то тепер природа і Всесвіт дедалі більше набувають самодостатнього значення.

Це зумовлює еволюцію натурфілософських поглядів у філософії професорів Києво-Могилянської академії. На першому етапі (XVII ст.) чітко простежується тенденція до розмежу-

вання філософії і теології. Поступово акцент переноситься з пізнання Бога на пізнання природи і людини, утверджується ідея самоцінності природи та необхідність пізнання її закономірностей.

Другий етап (XVIII ст.) позначено зростанням інтересу до дослідного знання, застосуванням раціоналістичних та експериментальних методів, що поєднуються з критикою догматизму та авторитаризму, характерних для філософського мислення попередньої епохи.

Зближення Бога з природою, розчинення його в природі приводить до появи пантеїстичних елементів у філософії києво-могилянців. Бог, що творить за допомогою архетипів, прообразів все існуюче у світі, наповнює собою весь простір, не перебуваючи ніде, у жодному конкретному місці і водночас – всюди. Не менш чітко в академічних філософських курсах простежується деїстична тенденція. На думку І. Гізеля, Бог створив природу, а процеси, що відбуваються в матеріальному світі, залежать не від нього, а від «вторинних», природних причин. Аналогічні ідеї містять філософські курси Т. Прокоповича, Й. Турбойського, Г. Щербаського та ін. [2, с. 72].

У філософських курсах І. Гізеля, С. Яворського та ін. здійснюється рішучий відхід від антропоморфного розуміння Бога, який визначається як самодостатня сутність, вічна, безмежна, нескінченно творяща і неосяжна для людського розуму. Обґрунтовується ієрархічна структура п'яти світів: світ нестворений, інтелігібельний, що ототожнюється з божественною думкою; світ ангельський; світ елементарний, що складається з чотирьох першоелементів; мікрокосм (людина) і макрокосм, який включає землю, небо і все, що між ними міститься. Усі п'ять світів визнаються однаково реальними, але предметом натурфілософії вважаються лише три останні, а їх розгляду приділяється найбільша увага [2, с. 72]. Створити таку онтологію світу могли лише обдаровані і талановиті особистості.

Значну увагу, яку приділено в курсах професорів Києво-Могилянської академії проблемам натурфілософії, теорії пізнання і логіки, відповідно до загального спрямування барокового світогляду, зрештою, підпорядковано проблемі усвідомлення сутності людини та її місця у безмежному Всесвіті. Чи не провідний мотив, що визначає характер підходу до розв'язання цієї проблеми, було чітко сформульовано вже у ранніх курсах, прочитаних в академії. Уже в 1635–1636 навчальному році у курсі риторики Й. Кононович-Горбацький проголошував: «Нічого немає на землі великого, крім людини, і нічого великого в людині, крім розуму» [3, с. 86].

Людина осмислюється як «мікрокосм» у «макрокосмосі» Всесвіту. Вона – невіддільна частина природи, що підпорядковується законам останньої. Але, якщо в оточуючій людину природі діє лише атрибут протяжності, то сутнісною основою людини є ще один субстанційний атрибут – мислення. Це зумовлює виняткове місце людини у Всесвіті, що споріднює її з самим Богом. Людина, пояснював Т. Прокопович, «є зменшена частинка того видимого і невидимого світу, оскільки має в собі щось і від тілесної неодухотвореної, і від живої матерії, і від чуттєвої людської субстанції, крім того і те, що мають самі духи. Тому дуже правильно називали її давні філософи мікрокосмом, тобто малим, або взятим у зменшеному вигляді світом» [2, с. 78].

Продовження цієї позиції ми знаходимо у Г.С. Сковороди, у якого світ є троїстим (а не просто раціональним універсумом) і складається з макросвіту (природи), мікросвіту (людини) і особливого символічного світу (Біблії). Але головне: кожен із цих світів має дві природи – «видиму» (чуттєву) і «невидиму» (духовну). У духовної людини головним є серце, яке – не просто дух, безодня думок, людина як істинна людина. Тим самим ідеться не про гносеологічного суб'єкта – думаючу істоту, а про духовно-сердечну сутність, що в XX ст. дістала назву «онтологічного суб'єкта» (в дусі С. К'єркегора). Звідси – головна пізнавальна настанова Сковороди: «пізнай самого себе», тобто пізнай свою «внутрішню», духовну суть – Людину, Божественне в собі. А Божественне – це те, що ми називаємо обдарованістю. Її називають «Божою іскрою», завдяки якій людина реалізує себе, свої плани, амбіції та можливості [6, с. 54–56].

Викладене передбачає складну структуру людської душі, у якій діють частини, наділені різною природою – вегетативною, тваринною (тварного), людською і Божественною. Ці складники можуть існувати і у злагоді, і у ворожнечі одна до одної. Отже, покликання «творчої людини»

у бароковій філософії – досягти розумного компромісу між бажанням і спонуканням кожної частини душі, не заперечуючи жодної з них (що відрізняє барокове світовідчуття від середньовічного чи класичного, де зазвичай переважала одна крайність – духовність, служіння Богові, обов'язок тощо).

Теза «пізнай себе» часто є приводом до зближення, а іноді – ототожнення позиції Сковороди з вченням давньогрецького філософа Сократа. Він відомий своїм вченням про «доймонін», або «внутрішній голос», що підказує, що робити і куди йти. Це «голос» можна тлумачити як голос обдарованості, голос таланту. Однак Сковорода відходить від сократівської позиції і тяжіє до символічної образності. «Мова Сковороди, – зазначав Д. Чижевський, – є мова образів і символів. Навіть ті слова, які вже придбали науково-філософське значення у сучасній йому філософії, або ще в античності, він повертає себе до їх первісного образного значення. Мова Сковороди повертається до материнського лона символіки. Тут на допомогу йому приходять і символіка народної пісні, і символіка античного неоплатонізму, і символіка християнська, як отців церкви, так і української полемічної та провідної літератури XVI–XVII століть» [7, с. 39].

Типово бароковим є змалювання Сковородою природи (як «видимої» природи макросвіту), чуттєвість якої насправді – «пуста видимість», «місце», «тінь» справжньої, але «невидимої» її суті – Бога. Макрокосм – єдиний, але єдність його специфічна: «двоє в одному і одне у двох», вона «нерозривна», але водночас «незілляна». Тобто Бог – не сама природа, а її «джерело», «світло», «сонце» [1, с. 67]. Так само й обдарованість – не розум, не мислення, не творчість, але їхній мотив і голос.

Таким чином, вивчення філософських предметів в академії свідчить про докорінну зміну способу функціонування філософії в українській культурі, що вимагало обдарованих особистостей. Якщо раніше філософські ідеї існували як елемент синтетичної культури, то тепер здійснюється світоглядно-методологічна, теоретична рефлексія – відбувається становлення філософії як самостійної сфери знання, що базується на діяльності талановитих, обдарованих особистостей. Досягнення цього, типового для європейського бароко стилю філософування, з його прагненням до раціонального осмислення релігійних догматів, до впорядкованої філософської термінології, уваги до логіки, сприяло успішному формуванню професійної філософії як самостійної галузі у системі духовної культури українського народу.

Використані літературні джерела

1. Бичко А., Бичко І. Концентрично-бароковий контекст української філософії: феномен Сковороди. Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність. Київ: Інститут філософії НАН України, 2003. С. 51–78.
2. Горський В. С. Історія української філософії: Курс лекцій. Київ: Наукова думка, 1997. 285 с.
3. Кононенко Т. Божественна симфонія Григорія Сковороди: Українознавчі виміри філософської спадщини. Тернопіль: Джура, 2010. 328 с.
4. Литвинов В. Д. Ренесансний гуманізм в Українській філософії XV – початку XVI ст. Київ: Наукова думка, 2000. 314 с.
5. Нічик В. Києво-Могилянська академія: основні напрями філософування і Г. Сковорода. Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність. Київ: Інститут філософії НАН України, 2003. С. 7–29.
6. Сковорода Григорій. Пізнай в собі людину. Львів: Світ, 1995. 528 с.
7. Чижевський Д. Нариси історії філософії України. Київ: Наукова думка, 1992. 286 с.

References

1. Bychko, A., & Bychko, I. (2003). Kotsentrychno-barokovyy kontekst ukrayinskoyi filosofiyi: fenomen Skovorody [Concentric-Baroque Context of Ukrainian Philosophy: The Skovoroda Phenomenon]. Kyiv. P. 51-78. [in Ukrainian].
2. Horsky, V. S. (1997). Istoriya ukrayinskoyi filosofiyi [History of Ukrainian Philosophy]. Kyiv. 285 p. [in Ukrainian].

3. Kononenko, T. (2010). Bozhestvenna symfoniya Hryhoriya Skovorody: Ukrayinoznachchi vymiry filosofskoyi spadshchyny [Divine Symphony of Hryhoriy Skovoroda: Ukrainian Studies Dimensions of Philosophical Heritage]. Ternopil. 328 p.
4. Litvinov, V. D. (2000). Renesansnyy humanizm v Ukrayinskiy filosofiyi XV – pochatku XVI st. [Renaissance humanism in Ukrainian philosophy of the 15th – early 16th centuries]. Kyiv. 314 p. [in Ukrainian].
5. Nychyk, V. (2003). Kyievo-Mohylyanska akademiya: osnovni napryamy filosofuvannya i H. Skovoroda [Kyiv-Mohyla Academy: main directions of philosophizing and G. Skovoroda]. Kyiv. P. 7-29. [in Ukrainian].
6. Skovoroda, Hryhoriy. (1995). Piznay v sobi lyudynu [Know the person in yourself]. Lviv. 528 p. [in Ukrainian].
7. Chyzhevssky, D. (1992). Narysy istoriyi filosofiyi Ukrayiny [Essays on the History of Philosophy of Ukraine]. Kyiv. 286 p. [in Ukrainian].

Savchuk Nataliia, Candidate of Economic Sciences, Assistant Professor, Kyiv, Ukraine

THE THEME OF GIFTEDNESS IN UKRAINIAN PHILOSOPHY OF THE BAROQUE ERA

Summary.

The article examines the problem of giftedness in Ukrainian philosophy in the Baroque era. The manifestation of the ideas of European humanism, the Reformation and the Enlightenment in the philosophical systems of Ukrainian thinkers of the Baroque period is shown. It is determined that Baroque is a peculiar way of life and at the same time a way of creating the spiritual sphere, a style of thinking and cognition, a certain cultural and ideological stage of development of a significant part of European peoples. In the science of that time, there is a transition from the principle of inertia, rest and statics of movement to the perception of the world in its dynamics and multifacetedness. In contrast to rationalistic-naturalistic classicism, Baroque consciousness is oriented towards a specifically irrational way of depicting the features of spiritual life. This equalizes the symbolic (irrational) and rational depiction of being. It is emphasized that in this context, on the border of irrational (symbolic) and rational depiction, human giftedness and talents find realization. Baroque is a transitional era that requires effective, productive, capable people, which are gifted individuals. They are represented by professors of the Kyiv-Mohyla Academy, who develop philosophy as a means of intellectual knowledge of man and nature. It is noted that Skovorodyn's slogan "know yourself" is identical to the Socratic "doimonion", which is essentially the "voice" of giftedness and talent. The Baroque depiction of God as the "source", "light" of nature corresponds to giftedness, which is the "voice" of reason.

Keywords: giftedness; philosophy; baroque; mind; creativity; talent; cognition.

Прийнято 10 березня 2025 року. Затверджено 29 квітня 2025 року

УДК 130.2: 316.75

DOI: [https://doi.org/10.63437/3083-6433-2025-1\(34\)-08](https://doi.org/10.63437/3083-6433-2025-1(34)-08)

Ліпін Микола,

доктор філософських наук, доцент,

м. Київ, Україна

 <https://orcid.org/0000-0003-0940-088X>

ІНТЕРСУБ'ЄКТИВНІСТЬ ЯК ДЖЕРЕЛО ТВОРЧОСТІ

Анотація.

У статті проаналізовано інтерсуб'єктивної основи людського буття. Доведено, що людина як істота, яка не має вроджених механізмів наслідування людських способів буття приречена на свободу і творчість. Специфіка людини полягає в універсальності форм її діяльності та мислення. Звідси випливає розуміння творчості як людського способу самовизначення. Тому для осмислення генезису творчого